

*Олена Козинець
кандидат історичних наук,
завідуюча кафедри історії
та теорії держави і права,
конституційного та
адміністративного права*

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ

Починаючи з минулого століття, однією з непривабливих рис української політики, є доктринерство або іншими словами нездатність зіставляти модні іноземні концепції з реальними обставинами в Україні. Це стосується як прикладів минулого, так і сучасного. Зокрема мова йдеться про дискусії та активне лобювання ідеї парламентської республіки в Україні.

Зараз дедалі наполегливіше ведуться розмови про таке благо як парламентська республіка, при цьому називають ряд країн, зокрема, Німеччину, Італію, Фінляндію та ін., де така форма правління себе виправдала. В той же час замовчують про Францію, яка, до речі, була і залишається державою, де всі форми республіканського правління (парламентського, президентського, парламентсько-президентського та президентсько-парламентського) були створені та випробувані на практиці. Так, після Другої світової війни у Франції була створена парламентська, так звана Четверта республіка, яка дуже швидко себе дискредитувала. Про це чомусь не згадують. Так само, як і не хочуть говорити, нав'язуючи свою точку зору про рятівну роль парламентської республіки, про інші успішні та розвинені країни, які мають президентську або напівпрезидентську республіку, зокрема це США, Франція (П'ята республіка) та ін.

Пропагуючи ту чи іншу форму правління треба мати на увазі, що не можна взяти та примітивно скопіювати будь-який її варіант, при цьому не враховуючи особливостей державного розвитку, у даному разі України.

У даній статті предметом розгляду є не переваги та недоліки тієї чи іншої

форми республіки, а історія виникнення та розвитку одного з найстаріших парламентів світу – англійського.

Як свідчить історія, різного роду народні ради існували в усі часи, і всі вони виконували майже однакові функції. По-перше, всі ради допомагали правителям у мудрому вирішенні державних питань. По-друге, виконували волю суспільства, беручи до уваги вимоги громадян під час прийняття рішень.

Перехід таких дорадчих органів у самостійні, незалежні законодавчі інституції, пов'язаний з такими явищами, як поширення освіченості, різноманітних заходів комунікації, та з розвитком виборчих систем і політичних партій. Такі дорадчі органи з часом отримали назву парламент, саме завдяки англійському народу.

Парламент Англії бере свої витоки від англосаксонського уітанагемота, органу, який існував ще за часів панування англосаксів або до завоювання 1066 р. Англії нормандським герцогом Вільгельмом. Після завоювання із створенням нової системи органів Вільгельм створив раду великих землевласників та ієрархів церкви.

Коли англійський король Іоанн Безземельний ще в 1215 р. підписував під тиском бунтівних баронів Велику хартію вольностей, він не думав, що це стане поштовхом до утворення й розвитку органу, якому протягом усієї подальшої історії випаде роль рушійної сили в процесі розвитку не лише британської, а й усієї західної цивілізації. Саме Хартія Вольностей, яка й по сьогодні є невід'ємною складовою британської конституції, заклала основи обмеженої монархії – форми державного правління, що з XVII ст. незмінно панує в Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії.

На початку XIII ст. внаслідок непослідовної політики англійського короля проти нього зчинився бунт феодалної верхівки, яка змусила монарха власноруч обмежити свою владу шляхом розширення прав та вольностей його безпосередніх васалів. Для гарантування незмінності положень Великої Хартії повинен був утворитися виборний колегіальний орган. Нова інституція

поступово здобувала назву парламент від давньофранцузького слова parler – говорити.

Парламент мав і має величезний вплив на політичні погляди і переконання та на розвиток нових ідей в суспільстві. Всі міністри є членами однієї з палат парламенту і відповідальні перед ним за свої вчинки та за дії своїх підлеглих. Будь-який уряд може залишатися при владі лише доти, доки йому забезпечена підтримка Палати громад, що володіє виключним правом на розгляд усіх законопроектів.

Британський парламент складається з трьох гілок: Палати лордів, Палати громад та Корони.

Ще в XIII ст. задля гарантій дотримання умов Великої хартії вольностей до складу спеціальної колегії, що ґрунтувалася на принципах станового представництва, спочатку повинні були ввійти 25 вищих феодалів. Проте, новостворений орган, який носив чіткий відбиток станового представництва, відігравав скоріше дорадчу роль при монархові. Однак на відміну від інших станово-представницьких установ середньовічної Європи колегія діяла на постійній основі.

Подальше суперництво Корони й підданих призвело до пропозиції 1265 р. вищих феодалів доповнити склад нового органу представниками нижчих станів. До XIV ст. вони засідали разом.

У середині XIV ст. англійський парламент остаточно склався у формі двох палат: Верхньої палати або палати лордів та Нижньої палати або палати общин, і в цій формі він зберігся до сьогодні.

До часу виникнення парламенту англійські королі вирішували найважливіші державні справи за часів англосаксонської доби разом з такими зборами як уітанагемот, за часів нормандської та анжуйської династій існувала Велика рада і тільки в так звану епоху Едуардів виник парламент. Наприкінці англосаксонського періоду “рада мудрих” зазнала змін суспільного ладу, які виникли разом з феодалізацією, тому серед “мудрих” збільшується кількість

королівських тенів, які були пов'язані з королем особистими та поземельними відносинами. Після нормандського завоювання ці представники отримують кількісну перевагу. У зв'язку з цим Велика рада за своїм значенням та повноваженнями наблизилась до феодальної курії, яка складалась з безпосередніх держателів короля, з його світських та духовних баронів. З часом змінився порядок формування Великої ради, король почав запрошувати на її засідання не всіх держателів, а тільки магнатів, тобто могутніх та впливових людей. Внаслідок цього після 1215 р. барони розділились на старших та молодших. Великих або старших баронів король запрошував особисто, а молодших – через шерифів. І саме ця незначна з першого погляду технічна обставина, тобто спосіб запрошення на збори, в подальшому мала велике соціальне та політичне значення, і стала юридичною ознакою, яка відокремила великих баронів від решти лицарства та простих вільних держателів. У такий спосіб великі барони виділились у особливу, привілейовану соціальну групу особистих радників короля, які отримували іменні запрошення як на засідання Великої ради, так і в парламент. Разом з духовними баронами вони склали окрему групу в парламенті, яка в подальшому стане його верхньою палатою. Важливе значення мала й та обставина, що центральна влада, тобто король, була сильною по відношенню до своїх підданих. Саме воля короля сильної централізованої держави була визначальною при формуванні верхньої палати англійського парламенту. У зв'язку з цим члени верхньої палати більше були схожі на раду мудрих англосаксонського періоду, ніж на своїх французьких колег – членів першого та другого станів Генеральних штатів. Якщо процес феодалізації відбився на Верхній палаті англійського парламенту, то цього не можна сказати про Нижню його палату. Вона була заснована на англосаксонському до- та антифеодальному ґрунті. На відміну від французького третього стану, що представляв інтереси міст, торгівельного та промислового станів, англійська нижня палата представляла інтереси не якогось одного стану, а всіх вільних людей Англії за виключенням невеликої

кількості світських та духовних лордів, які були представниками Верхньої палати.

З часу виникнення Верхня палата відігравала важливу роль в англійській політиці, з її розвитком поступово виражалися її функції та повноваження як вищої судової інстанції.

Однак попри досить важливі функції Верхня палата парламенту з часом зійшла на другорядні ролі в британській політичній системі. Цьому сприяла ціла низка історичних причин: загибель величезної кількості дворян під час війни Білої та Червоної троянд, а саме династії Йорків і Ланкастерів, відсторонення від реальних фінансових важелів впливу, невідповідність добі промислової революції та поступової демократизації публічної сфери. В той час, коли в нижній палаті починали формуватися партійні структури, коли тут розглядалися насущні проблеми законодавчого регулювання ділової активності буржуазії як рушійної сили британської економіки, Палата лордів залишалася елементом феодальної доби, а авторитет перів падав.

До XVII ст. духовні лорди (ієрархи англіканської церкви) склали більшість верхньої палати. Однак бурхливі історичні події призвели до значного скорочення їх кількості у палаті: залишилися лише архієпископи Йоркський і Кентерберійський, а також деякі єпископи.

Ще з середньовічних часів Палата лордів виконувала функції вищої судової інстанції. Однак поступовий розвиток правової системи вимагав того, щоб юридичними питаннями займалися кваліфіковані спеціалісти. З кінця XIX ст. до складу Палати перів почали вводитися юристи, завдання яких полягало у розгляді конкретних апеляційних справ. Юрисдикція Палати лордів поширюється на всі цивільно-правові справи у Великій Британії та на всі кримінальні справи в Англії, Уельсі та Північній Ірландії. Палата не розглядає ці справи у повному складі, вона лише вимушена погоджуватися з думкою спеціалістів у цій галузі, тобто з ординарними лордами по апеляціях.

Палата перів має свого голову, якого називають лордом-канцлером. Він

має менше повноважень, ніж спікер нижньої палати, хоча і може, на відміну від нього, брати участь у дебатах та голосувати, як й інші члени парламенту. Лорд-канцлер також є членом уряду, обіймаючи посаду міністра юстиції і беручи участь у розгляді справ ординарними лордами по апеляціях.

Щодо законодавчих функцій Палати лордів, то вони є дуже обмеженими і зводяться фактично до розгляду законопроектів по конкретних справах. Ще Біллем про права 1689 р. за нижньою палатою було закріплено верховенство в галузі законотворчості - верхня палата не може втручатися до законодавчого процесу. Єдиним повноваженням лордів є право затримати прийняття закону до наступної сесії, тобто на один рік, а законопроектів, що стосуються фінансової сфери, - лише на місяць. Таким чином, законодавчі повноваження верхньої палати майже цілковито зводяться до консультативних функцій і функції стримування членів Палати громад.

На відміну від верхньої палати, Палата громад з часів прийняття Білля про права формально володіє надзвичайно широкою компетенцією і ґрунтується на принципі верховенства закону, тобто актів парламенту, що приймаються тільки громадами як представниками всього народу. Історично склалося, що тільки законами регламентуються конституційні засади державного ладу, головні аспекти функціонування фінансової сфери, затверджується бюджет, призначаються судді. Палата громад як виразник інтересів усього суспільства володіє правом контролю над урядом. Проте, усіма повноваженнями, через які саме нижню палату в більшості випадків вважають парламентом, вона була наділена не завжди.

Хронологія представництва громад у парламенті починається з кінця XIII ст. В цей час король Едуард I, який потребував наповнення державної скарбниці, скликав у 1295 році парламент, що складався тільки зі світських та духовних лордів. Вони відмовилися визнати таке засідання правомірним і домоглися запрошення представників від громад і графств. За це парламент 1295 року скликання отримав назву Зразкового.

Протягом довгої та складної історії британського парламенту його форма та структура піддавалася значним змінам. Проте головна його функція – наповнення королівської скарбниці – від самого виникнення парламенту і до буржуазної революції XVII ст. залишалася незмінною. Обидві палати скликалися переважно з метою схвалення нових податків на користь Корони. Коли ж фінансові важелі внаслідок нових соціально-економічних умов перейшли до представників буржуазії, поступово зросли і їхні політичні вимоги. Це згодом призвело до сутичок з монархом, а потім і до громадянської війни. Перемога в цій боротьбі дісталася буржуазії, яка, фактично здійснивши революцію, значно підвищила роль Палати громад у вирішенні всіх державних справ. Поряд з обмеженням прав Корони, розвивалися повноваження та роль Кабінету міністрів як верхівки всієї виконавчої структури Британії.

Поступово парламент запровадив цілу низку заходів, що значно послабили королівську владу. Було встановлено порядок успадкування престолу. В парламентській практиці складаються важливі прецеденти, зокрема щодо партійної одноманітності складу Кабінету міністрів та обов'язкової наявності урядової більшості в парламенті, законодавче встановлюється періодичність скликання палат (кожні сім, а з 1911 року - кожні п'ять років). Подальші кардинальні соціально-економічні перетворення та демократизація виборчого права призвели до небаченого зростання ролі представництва громад.

Разом з розвитком парламенту в Англії почали формуватися партії. До кінця XVI ст. все більше погіршувалися відносини між капіталізмом, який швидко розвивався і феодально-абсолютистським устроєм. Розвитку капіталізму заважали лише феодальні порядки і панівне становище феодальної аристократії в політичному житті держави. Тому цей конфлікт з часом переріс у буржуазну революцію XVII ст. Протистояння двох класів – буржуазії і феодальної аристократії прийняло форму боротьби двох релігій – нового протестантизму проти англіканської церкви, близької до католицизму, що

також захищала феодалізм. У ході цієї боротьби англійський король Карл I був скинутий з престолу, а згодом страчений. Країна на недовгий час стала буржуазною демократичною республікою. Продовження революції і доведення її до кінця не відбулося, адже почали організовуватись революційне налаштовані маси народу, що хотіли серйозних, радикальних змін – це злякало буржуазію. Цим скористався в 1653 р. Олівер Кромвель і ввів власну воєнну диктатуру, що відзначилась деякими значними реформами і військовими кампаніями, та 1658 р. Кромвель помирає. Наростаюча криза і смерть лорд-протектора призвела до відновлення монархії і приходу до влади Карла II Стюарта. Але династія Стюартів схилилась до абсолютизму і католицької церкви, що визвало опозицію з боку буржуазії і нового дворянства. В парламенті оформлюються два крила - торі і віги (між 1660 й 1680 рр.).

Спочатку свого створення ці перші партії носили віросповідальний характер: віги – пуритани, торі – англіканці, а також доповнювались своїм відношенням до певних аристократичних династій: віги – противники короля Карла II і Якова II, торі – їх прибічники. Віги і Торі – одні з найдавніших партій і єдині, які пройшли 3 етапи розвитку партії (аристократичні кружки, політичні клуби, масові партії).

Віги (ліберали) – назва цієї партії вперше з'являється 1679 р. У цей час знову починала розгортатись боротьба між королем і парламентом, що призвела в 40-х роках до першої англійської революції. Згодом виявилось, що реставрація Карла II не примирила боротьбу між круглоголовими (віги) і кавалерами (торі). Зрадницька політика Карла II і Іоанна II, які намагались розширити королівську владу шляхом підпорядкування Англії французькому королю Людовику XIV, підірвала авторитет торійської партії і змусила її лідерів взяти участь у революції 1688р. Внаслідок перемоги революції віги втратили свій характер реформаторів, адже в період з 1689 по 1770 рр. вони лиш дуже рідко брали владу у свої руки і фактично установили кабінетне правління. На 1760-ті роки склад партії відповідав її програмі, її сила

основувалась на впливі найбільших землевласників і на міських засадах.

В 1770 р. Георг III наніс лібералам значного удару, призначивши міністерство Норта до складу якого входили партії середнього і мілкового землеволодіння. До такого кроку змусило зрадництво деяких членів вігів своїм ідеям. Ці кроки короля були швидко підтримані партією консерваторів, а згодом і народними масами. Тепер поступово торі почали ставати більш авторитетнішими ніж вігів. Епоха правління консерваторів починається 1784 і тягнеться до 1830 р. Після краху своєї політики партія лібералів розпалася, організувалися самостійні групи: аристократичну і ліберальну.

Після падіння Наполеона, наближається час невідворотних реформ, торі розуміють це і віддають владу вігам.

Знову продовживши свою діяльність віги починають реформи і розширюють виборче право. З переходом Європи на нову республіканську течію, поступово старі назви англійських партій відходять. Тепер членами парламенту стають ліберали і консерватори. Правда старі терміни не були повністю замінені і продовжували застосовуватись, але вже не на офіційному рівні.

Торі (консерватори) офіційно почала свою історію з кінця 1670-х років, як помірньо-права політична організація. З плином часу партія торі поступово реформувала свою політику і вже з середини XVIII ст. остаточно оформилася як партія, що виражає інтереси земельної аристократії і верхівки англійського духовенства, малого і середнього дворянства і частини мілкої буржуазії. З 1780-х до 1830-х рр. торі постійно знаходились при владі. Протидіючи революційним подіям в Англії, торі були змушені провести певні буржуазні реформи, але при цьому протидіяли реформам парламенту.

На початку XIX ст. репресивна політика торі в особі прем'єра Р.Карелі підірвала їх вплив на маси. Ліберальне крило партії почало пошук компромісу з буржуазією, що призвело до загострення внутрішніх партійних відносин. Остаточного удару по політичним позиціям торі нанесла парламентська

реформа 1832 р., що відкрила доступ до парламенту представникам промислової буржуазії.

У середині XIX ст. на основі партії торі сформувалась Консервативна партія Великобританії, що існує до нашого часу. Після реформи 1832 р. почали виникати місцеві організації консерваторів, що у 1867 р. об'єдналися в Національний союз консервативних і конституційних асоціацій. Велику роль в формуванні партії зіграв Б. Дізраелі – лідер консерваторів 1846-1881, що був прем'єр-міністром в 1868 і з 1874-1880. З 1870-х до 1880-х років на Консервативну партію, яка виражала інтереси аристократів-лендлордів, стали покладатися все більш широкі кола промислової буржуазії. Поступово консерватори, продовжуючи захищати права лендлордів, почала разом з тим перетворюватися в основну партію англійського монополістичного капіталу.

Подальший розвиток капіталістичної системи в Англії призвів до появи нової політичної сили соціал-демократичного спрямування, яка одержала назву робітничої (лейбористської) партії. Поступово лейбористи на політичній арені зайняли нішу вігів і сьогодні складають більшість у парламенті.

Лейбористська партія сформувалась 1900 р. після злиття профспілок, соціалістичних груп і радикальних лейбористських товариств, через шість років партія проголосила свою офіційну назву - Лейбористська (1906). Різні ідейні підходи її неоднорідного соціального складу обумовили внутрішню фракційність партії - від соціалістичних фракцій, котрі покладають надії на результативність класової боротьби і зміцнення робочого контролю, до поміркованих реформаторів, прихильників активного співробітництва з профспілковим керівництвом в сенсі поступового покращення життєвого рівня і умов праці робітників.

Окрім урядової більшості, до складу Палати громад входить Опозиція її Королівської Величності, яка має офіційний статус і формується на основі партії, що на виборах здобула друге місце.

У новітній час у Британському парламенті поживались менші

націоналістичні партії, здебільшого це представники Шотландії, Ірландії та Уельсу. До 80-х років ХХ ст. у Великобританії встановлюється трипартійна система, що стала результатом активізації ліберального руху і оформлення його в новий політичний альянс із соціал-демократичною партією (СДП). Ця новостворена партія вперше впевнено заявила про себе 1983 року, здобувши 25,9% голосів під час загальних парламентських виборів. СДП, котра вдихнула нове життя у відроджену Ліберальну партію, оформилася 1981 року з правого крила Лейбористської партії, таким чином, розколовши і ослабивши її.

У 80-х роках починається нова фаза розвитку трипартійної політичної системи Великобританії. Цей етап характеризується формуванням основних політичних сил, загостренням конфронтації між ними.

Крім згаданих, у Великобританії діє ще низка менш значимих і, як правило, локалізованих в окремих регіонах, політичних партій. Утім, з огляду на варіабельність і динаміку сучасних політичних процесів як у самій країні, так і на континенті загалом, присутність таких сил слід також розглядати як потенційно вагомий фактор.

І все ж, незважаючи численність досить неоднорідних політичних організацій, Британію традиційно вважають державою з двопартійною політичною системою. Це не виглядає дивним, якщо взяти до уваги склад британського парламенту, 90 % якого є представниками двох основних політичних партій – Консервативної чи Лейбористської.

Отже, англійський парламент називають матір'ю парламентів світу. З ХІІІ ст. він пройшов довгу історію, існував за часів абсолютизму, пережив ліквідації, але прагнення народу до народовладдя відновлювало його знову. Історично склалося, що за період парламентаризму в Англії виникли дві ідеологічні течії: торі і вігі, які згодом отримали назви Консерваторів і Лібералів. Вони представляли англійський народ багато віків, і саме ці партії сформулювали ту систему правління, яка зараз існує в Великобританії. Двопартійна система це їх заслуга, не дивлячись на зміни правлячих

пріоритетів у сучасній Англії.

Література

1. Асланян Г. Британський парламент: історія і сучасність [Текст] // Часопис Парламент. – 2001. - №6. – С.55-61.
2. Великобританія [Текст] // Шаповал В.М. Державний лад країн світу: Довідник. – К.,1999. – С.41-45.
3. Галанза П.Н. История государства и права зарубежных стран [Текст]. – М., 1980.
4. Ливанцев К.Е. История государства и права Средних веков [Текст]. – СПб.,2003. – 283 с.
5. Остапенко Г.С. Британская монархия от Эдуарда VIII до Елизаветы II [Электронный ресурс] // Новая и новейшая история. – 1999. - №6; 2000. - № 4,5. // <http://vivovoco.rls.ru/vivovoco.htm>.
6. Петрушевский Д.М. Очерки из истории английского государства и общества в средние века [Текст]. – М.,2003. – 232 с.